

Rezumat

Cercetarea și-a propus la început să demonstreze că în prima jumătate a anilor nouăzeci, când a început perioada de „tranziție” în Europa de Est, analizele referitoare la această temă au exagerat rolul, responsabilitatea intelectualității, a liderilor de opinie în exacerbarea pasiunilor naționaliste. Tema a dus însă repede la o problemă mai generală (și mai importantă, după părerea noastră): cât de eficientă, cât de persuasivă este (a fost) retorica elitelor în prima parte a tranziției. În ce măsură a fost ea în stare să influențeze schimbarea politică și socială. În general, se vehicula ideea că elitele (atât cele intelectuale, cât și cele politice) erau responsabile de problemele (inclusiv conflictele) care au izbucnit odată cu noul regim. Aceste explicații erau bazate pe următoarele presupoziii: a. în perioada de tranziție, în cadrul democrației (formale), cel mai important element al democratizării este „poporul” („electoratul”); b. dacă mentalitatea acestuia nu este democratică, atunci democratizarea întâmpină greutăți; c. acest lucru poate fi prevenit prin întărirea valorilor democrației; d. temele, valorile, scopurile puse în circulație de elite își lasă amprenta în mod direct asupra mentalității populației. În consecință, elita (intelectuală) care nu își asumă rolul de modelator al mentalității democratice este într-o măsură considerabilă răspunzătoare de politica nedemocratică a noilor guverne. Bazându-se pe acest cadru general, majoritatea analizelor referitoare – de exemplu – la conflicte au luat ca punct de pornire textele elitei intelectuale, politice, ale liderilor de opinie.

Ipoteza cercetării de față este că această viziune exagerează rolul jucat de elitele respective. Mentalitatea publicului nu e nici

pe departe un „burete” care absoarbe tot ce i se oferă, ci mai mult o „strecurătoare”: reține numai anumite elemente, pe care le interpretează potrivit propriilor sfere de referință. De exemplu, în ciuda faptului că și în viața de fiecare zi, la nivelul cunoașterii comune se folosesc expresii ca „democrație”, „adevăr”, „dreptate”, „libertate”, sensul lor poate fi foarte diferit de cel folosit (mai exact cele folosite) în științele politice sau chiar în presă.

Tot în primii ani ai tranziției a fost formulat în literatura maghiară de specialitate un punct de vedere diametral opus. Potrivit acestuia, elita maghiară din Transilvania nu cunoaște de fapt societatea pe care vrea să o reprezinte, iar retorica ei nu are nimic în comun nici cu realitatea, nici cu ceea ce oamenii comuni gândesc despre realitate. Explicația se găsește în primul rând în interesele diferite pe care le au cele două mari elemente ale societății. Elita maghiară din Transilvania este interesată numai într-o politică simbolică care nu poate avea rezultate pragmatice în viața de fiecare zi. În consecință, nici „strădaniile” ei de a construi societatea, respectiv minoritatea maghiară nu pot avea rezultate. Deci problema elitei este ineficiența, și nu eficiența impactului asupra societății.

Pentru a verifica aceste două opinii opuse, este nevoie de izvoare formulate de oameni comuni în contextul vieții de fiecare zi. Cercetarea s-a axat pe scrisorile scrise de către cititori unui ziar maghiar local (județean). Perioada investigată a fost limitată la primii cinci ani de după schimbarea de regim.

Prima parte a lucrării prezintă județul și o scurtă istorie a ziarului respectiv. Din perspectiva cercetării, cel mai important este că redacția a început să construiască o relație de parteneriat cu cititorii încă de la început, din 1968. A dorit pe de o parte să ofere ajutor publicului cărui i se adresa, iar pe de altă parte să îl educe. Astfel, cititorilor li s-a oferit posibilitatea de a scrie despre problemele administrative sau de altă natură și au fost și ajutați în rezolvarea lor. De asemenea, au fost îndemnați să scrie despre

evenimentele locale. Publicul a acceptat acest parteneriat imediat, scriind sute de scrisori în fiecare an.

Apoi sunt prezentate câteva teme, probleme importante pentru mai buna înțelegere a rolului elitei (intelectuale) maghiare din Transilvania înainte și după 1989. Pe de o parte se discută rolul pe care ea l-a avut în cadrul minorității respective. Apoi se arată că forma cea mai importantă de comunicare către public a fost prin intermediul gesturilor, un gen dezvoltat încă înainte de 1989, când discutarea liberă a anumitor teme era imposibilă. Prin urmare, critica ascunsă a socialismului de stat, respectiv a situației minorităților a recurs la anumite cuvinte cheie, simboluri, aluzii, etc. Prin aceasta însă practic au fost eliberați de necesitatea de a își demonstra afirmațiile prin probe sau argumente logice. În continuare, sunt prezentate unele din aceste teme, expresii „critice”: popor, servicii aduse poporului, comunitate, tradiție, obicei, rădăcini, menținerea valorilor, unitate. După 1989, acestor valori de bază li s-au adăugat altele: democrație, toleranță, libertate, societate civilă. Ultimul concept este prezentat mai detaliat, prezentându-se problemele pe care le ridică deja înainte de 1989 și inutilitatea lui în analiza noului regim. Spre deosebire de concepția comună, societatea civilă de azi nu e alcătuită din asociații de indivizi liberi, formate „la firul ierbii”. Imaginea societății civile de azi de dominată de mari organizații birocratice, ierarhice, al căror scop este colectarea de fonduri cu care să atingă anumite scopuri. Scopurile nu întotdeauna coincid cu binele comun, iar organizațiile cu greu pot fi trase la răspundere tocmai de comunitățile în cauză („ajutate”).

Următorul capitol discută fenomenul denumit aici „discurs ambivalent”. Se pornește de la afirmația lui Katherine Verdery, potrivit căreia cheia pentru interpretarea naționalismului din România (sau în sens mai larg din Europa de Est) este distincția dintre sfera privată și cea publică. Se argumentează că ambivalența este într-adevăr un mecanism foarte important în modul de gândire și acțiune în Europa de Est, cu relevanță în

mult mai multe cazuri decât cel al naționalismului. Dar granița dintre cele două sfere nu este fixă, este traversată permanent de indivizi și elementele dintr-o sferă sunt în mod regulat folosite în cealaltă. De asemenea, ambivalența nu e o caracteristică a unei personalități cinice, imorale sau amorale. Dimpotrivă, în anumite condiții ea face posibilă crearea, prezentarea unei personalități coerente, care e acceptabilă atât de către individ, cât și de către cei din jur. Capitolul se încheie cu trei studii de caz, cu ambivalențe construite în funcție de publicul vizat.

Următorul capitol prezintă unele teme discutate în scrisorile scrise ziarului local. Este analizat modul în care este construită imaginea corespondentului, respectiv a destinatarului, rolul formulilor de adresare și de încheiere, care sunt limitele „personalității” pe care și-o poate asuma o persoană comună, și cum este transformată scrisoarea într-un caz. Din gama variată oferită de scrisori, au fost analizate detaliat următoarele teme: problemele comune și codul moral al vieții în societate (coexistența, poliția, legea și ordinea, proprietatea comună, mentalitatea urbană și autoritatea locală), problemele sociale, problema „poporului” și a „națiunii”, rolul elitelor și imaginea pe care și-au format-o despre o societate ideală.

În ultima parte, pe baza materialului oferit de scrisori, se pune problema dacă noua ordine (în sens weberian) care a apărut după 1989 este legitimă, respectiv în ce măsură este validă. Argumentația duce la concluzia că cele două afirmații radicale de la care a pornit cercetarea sunt problematice. Părerile, ideile, valorile care apar în scrisori arată că: a. majoritatea temelor în jurul cărora a fost tematizat binele comun aveau sau un sens diferit (democrație, egalitate, proprietate, libertate, etc.), sau lipseau cu desăvârșire (economia de piață); b. anumite teme (de exemplu cea a dreptății) s-au bucurat de un succes mult mai mare decât în sfera publică oficială (instituționalizată); c. de multe ori temele comune în sfera publică oficială au primit o funcție instrumentală: erau folosite de

corespondenți pentru a-și prezenta propriile probleme private ca probleme publice.

Perioada de tranziție din Europa de Est a fost dominată de două tipuri de speranță. Una dintre ele considera că democrația, economia de piață pot fi repede și lesne introduse în aceste țări, deoarece – datorită unei anumite tradiții istorice – această ordine politică și economică este pentru ele o stare normală de fapt. S-a neglijat faptul că aceste țări aveau mai multe tradiții. Cealaltă speranță se referea la existența unei „soluții”. Se presupunea că există un model clar, coerent, că există tehnici, metode folosite deja în altă parte, care pot fi puse în practică oriunde. De asemenea, că există principii pe care dacă le urmărim, ne duc într-o direcție bună. De asemenea, modelele și principiile fac practic imposibilă apariția conflictelor, sau cel puțin ne ajută să le gestionăm.

Credința în dezvoltarea naturală, organică a societății și credința într-un model universal se contrazic. Azi e deja clar că prima speranță a fost deșartă. A doua însă mai domină sfera publică. Totuși, la nivelul vieții de fiecare zi nici una nu e „folosită”. Se pare că la acest nivel singura modalitate de a reacționa pragmatic la schimbările de multe ori ininteligibile este improvizația. Improvizație în spatele căreia cu greu poate fi descoperit un sistem coerent de valori, norme, scopuri. Bineînțeles că aceasta nu înseamnă că la nivelul vieții de fiecare zi indivizii au renunțat la înțelegerea și manipularea realității. În cadrul discursului cercetat se vede că își dau toată străduința să dea putere (empower) la tot ce cred ei că e „just”, adică adevărat, bun și frumos.